

AN EMPIRICAL ANALYSIS ON THE WESTERN BALKANS AND EU FOREIGN TRADE GOODS

DOI: 10.17261/Pressacademia.2021.1492

PAP- V.14-2021(18)-p.84-91

Yagmur Saglam Liman¹, Filiz Eratas Sonmez²

¹Sinop University, Department of Real Estate Development and Management, Sinop, Turkey.

yagmur.saglam@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6465-0297

²Manisa Celal Bayar University, Department of Economics, Manisa, Turkey.

filiz.eratas@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2052-340X

To cite this document

Liman, Y. S., Sonmez, F.E., (2021). An empirical analysis on the Western Balkans and EU foreign trade goods. PressAcademia Procedia (PAP), 14, 84-91.

Permanent link to this document: <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2021.1492>

Copyright: Published by PressAcademia and limited licensed re-use rights only.

ABSTRACT

Purpose - This article provides an analysis about trade (balance)relations between EU and the Western Balkans.

Methodology - Structural Vector Autoregression System is used according to SITC product groups (primary goods - manufactured goods and other goods) during 2002 and 2019.

Findings - Findings of empirical analysis show that the null hypothesis of SVAR model "There is no foreign trade between the EU and the Western Balkan" is rejected. For the short-term there is a positive relationship between variables. In the long term; if internal or external shocks on trade balance have simultaneous permanent effects on other variables; from the first period on primary goods, from the third period on manufactured goods and from the fourth period on other goods over a ten periods.

Conclusion - A shock to manufactured goods has a negative and permanent effect on both other goods and primary goods. It affects the balance of trade in a sudden and negative way. A change occurring in other goods affects the trade balance first positively and then negatively. So if we sort the SVAR system elements from the most exogenous variable to the most endogeneous variable; primary goods, manufactured goods, other goods and trade balance.

Keywords: SVAR, panel data analysis, European Union, Western Balkans, trade balance.

JEL Codes: C23, F14, F17

BATI BALKANLAR VE AB DIŞ TİCARETİNE KONU MALLAR ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

ÖZET

Amaç - Bu makale Batı Balkanlar ve Avrupa Birliği (AB) arasında ticareti analiz etmektedir.

Metodoloji - Söz konusu malların ticaretinin analizinde (SITC mal gruplarını dikkate alarak - birincil mallar - imalat (üretilen) malları - diğer mallar) 2002-2019 yıllarını kapsayan bir dönem için Yapısal VAR yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular - Elde edilen ampirik analiz bulgularına göre; SVAR sistemine ait sıfır hipotezi "AB ve Batı Balkanlar arasında diğer ticaret yoktur" reddedilmektedir. Kısa dönemde değişkenler arasında aynı yönde bir ilişki olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Uzun dönemde, ticaret dengesinde meydana gelecek bir birim standart hatalık içsel ya da dışsal Şok, diğer değişkenler üzerine eş-anlı etkisini; birincil mallar için birinci dönemden itibaren, imalat malları için üçüncü dönemden ve diğer mallar için dördüncü dönemde itibaren bırakmaktadır ve bu etki on dönemlik süreçte kalıcıdır.

Sonuç - İmalat malları üzerine gelecek bir Şok ise hem ticaret dengesini ani ve negatif bir şekilde etkilerken, diğer mallar ve birincil mallar üzerinde olumsuz ve kalıcı bir etkisi bulunmaktadır. Diğer mallar da meydana gelen bir değişim ticaret dengesini önce olumlu daha sonra olumsuz yönde etkilemektedir. O halde en dışsal değişkenden en içsel değişkene doğru SVAR sistemi elemanlarını sıralayacak olursak; birincil mallar, imalat malları diğer mallar ve ticaret dengesidir.

Keywords: SVAR, panel veri analizi, Avrupa Birliği, Batı Balkanlar, ticaret dengesi.

JEL Codes: C23, F14, F17.

1. GİRİŞ

Batı Balkanlar'da ekonomik dönüşüm ticaretin serbestleşmesi ve sermaye akımları ile başlamış ve böylece yerel piyasalar yabancıların rekabetine açılmıştır. Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte bölge ülkelerine uygulanan uluslararası yaptırımlar, bölgeler arası fiziki ve fiziki olmayan engeller nedeniyle Merkez Avrupa ve Baltık ülkelerine kıyasla yapısal dönüşümün daha geç başladığı bilinmektedir. Batı Balkan ekonomileri (Sırbistan, Arnavutluk, Kosova, Karadağ, Bosna-Hersek, Makedonya) benzer ekonomik yapıları ve ortak zorlukları paylaşmaktadır. Bu ülkeler özellikle AB ile ortaklık kurarken, bölgedeki ticareti kolaylaştıran bir dizi serbest ticaret anlaşmasını takip ederek Batılı ortakları ile de ticari ilişkilerini geliştirmiş ve halen de geliştirmektedirler. Batı Balkan ülkeleri, Avrupa geçiş ekonomilerinin bir kısmı olup dönüşüm süreci boyunca yaşadığı çeşitli sıkıntılar nedeniyle diğerlerinin gerisinde kalmıştır. Batı Balkanlar bölgesinin ticari ilişkileri bir bütün olarak ele alındığında nispeten küçük ekonomilerden oluşan ama hem gelişmiş ekonomiler hem de özel ekonomik birlikler (özellikle AB) için önemli bir pazar oluşturduğu görülmektedir. Sayısal veriler ile yapılan çalışmalar göstermektedir ki ortak pazarda AB ile Balkan ülkeleri arasında gerçekleşen ticaret, literatürde ifade edilen başarılı bütünleşme sürecinin aksine durgundur. Ayrıca bu ülkelerin kendi aralarında ve AB ile olan ticaret akımlarındaki artıştan ziyade ülkelerin gelişim perspektiflerinde önemli rol oynayan ve analiz edilmesi gereken asıl konu ticarete konu malların türleri ve ticaretin desenedir (Botric, 2013: 8).

Ancak Batı Balkanlar'da dış ticaretin performansı sadece birkaç akademik çalışma ile tartışılmaktadır. Dolayısıyla bu bölge ülkeleri ile yapılacak bir analiz, genel olarak bölgenin diğer ülkelerle ilişkilerine ve bu bölgeden ihraç veya ithal edilen malların yapısını tanımlamaya ve ana ticaret ortaklarının kim olduğunun anlaşılmasına bir açıklık getirebilecektir. Bu çalışma ile amaçlanan literatürdeki ampirik analiz eksikliğini doldurmak ve Eurostat veri tabanında yer alan (Standard International Trade Classification) sınıflandırmasından da yola çıkarak AB ve Batı Balkanlar arasında ki ticaret dengesini 2002-2019 yıllarına ait yıllık veriler ile analiz etmektir. Böylece hem iki bölge arasında ki dinamik ticari ilişkilere bir açıklık getirilmektedir hem de alan yazına ilk kez AB ve Batı Balkanlar ülke grupları üzerine oluşturulmuş Yapısal Vektör Otoregresyon Analizi kazandırılmıştır. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasına göre ticarete konu olan mallar; birincil mallar [Yiyecek ve canlı hayvanlar (SITC 0); İçecekler ve tütün (SITC 1); Yakıtlar hariç ham maddeler (SITC 2); Mineral yakıtlar (SITC 3); Hayvansal ve bitkisel sıvı yağlar, katı yağlar ve mumlar (SITC 4)], üretilen mallar [SITC 5-6-7- 8; kimyasallar ve ilgili ürünler, esas olarak malzeme, makine ve nakliye ekipmanı ile sınıflandırılan mamul mallar ve çeşitli mamul eşyalar] ve diğer mallardır. 2002 öncesi veri kısıtı nedeniyle analize dahil edilememiştir. Ayrıca Hırvatistan 1 Haziran 2013'te AB üyesi olduğu için analiz dışı bırakılmıştır ve Batı Balkanlar Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Kosova olarak tanımlanmaktadır (AB Komisyonu, 2014).

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında AB ile Batı Balkanlar arasındaki ticari ilişkilere tarihin akışı içinde ve rakamlar doğrultusunda açıklık getirilmiştir. İkinci kısımda bir elin parmaklarını geçmeyen ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü kısım da Yapısal (Structural) VAR sistemi anlatılmış, modelin nasıl kurulduğu ve kısa – uzun dönem matrisleri ile kısıtlara yer verilmiştir. Dördüncü kısımda analize ait bulgular, tablolar ve şekiller ile açıklanmıştır. Son kısım bulgular iktisaden yorumlanmıştır.

Batı Balkanlar, AB'nin en önemli ticari ortaklarından biridir ancak Batı Balkanlar'dan ihraç edilen ürünlerin çoğu düşük katma değere sahip (doğal kaynak ve emek yoğun) mallardır. 2007-2012 yılları arasında Batı Balkanlar'dan AB'ye ihraç edilen imalat sanayi ürünlerinin bileşeni kumaş (giyim) ve demir dışı metallerden (alüminyum ve bakır); makine, ulaşım ekipmanları ve elektrikli aletler olarak değişmiştir. 2013 yılında ise elde edilen istatistikler yol araçlarının Batı Balkanlar'dan AB'ye ihraç edilen ürün gruplarının başında geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla Batı Balkanlar'dan AB'ye ihraç edilen imalat sanayi ürünlerinin içeriğinin teknoloji-yoğun olarak geliştiğini ifade etmektedirler. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel kriz Batı Balkanlar ve AB arasındaki ticaret akımları üzerinde ters bir etki yapmıştır. Aynı dönemde bölgeye yapılan emtia ithalatı % 5 azalırken, ihracatı % 9 artmıştır. (Brankovic ve Jovicic, 2014: 360-363).

OECD (2019), Sırbistan, 2016 yılında bölge ihracatının yarısından fazlasını gerçekleştirmiş ve onu Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek takip etmiştir. Bölge genelinde ithalat rakamları da yine benzer bir durum sergilemektedir; Sırbistan, 2016 yılında bölge ithalatının % 43'ünü oluşturmakta, ardından Bosna Hersek (% 20) ve Kuzey Makedonya (% 15) gelmektedir. Ancak bu rakamlar bölgedeki beklenen ekonomik büyüklük dengelerini tam olarak karşılayamamaktadır. Bölgesel ticarete Sırbistan ve Kuzey Makedonya'nın payları bu ülkelerin bölge içerisindeki GSYİH paylarından daha yüksektir sadece Bosna Hersek'in ki oranlıdır ve Arnavutluk, Kosova ve Karadağ ekonomik büyüklüklerine rağmen ticarete yetersiz kalmaktadır. Bu farklılıklar kısmi olarak sosyalist zamanlardan miras kalan üretkenlik ve yapısal farklılıklarla açıklanmaktadır. Dengesizliğin diğer bir sebebi ise son on yılda ihracata yönelik yatırımların artan önemidir. Bölge-içi ticaret, Batı Balkanlar'da uluslararası toplam ticaretin de artışıyla birlikte zaman içerisinde genişlemiş 2016 yılında 4,5 milyon doları görmüştür. Bölge-içi ticaretin toplam ticaret içerisindeki payı % 6'dır. Bölge-içi ticaretin toplam ticaret üzerindeki etkisi, 2016 yılında ithalattan ziyade (% 9,7) ihracata göre (% 16,3) daha yüksektir. Bu rakamlar ilgili dönemde Batı Balkanlar'ın bölgedeki tüm ekonomiler için önemli bir pazar hedefi olduğunu şeklinde yorumlanmaktadır.

Kosova ve Arnavutluk ta diğer Batı Balkan ülkeleri gibi AB pazarına yakındır ve AB ülkelerine kıyasla işgücü oldukça ucuzdur. Balkan Barometresi (2015), 2009-2014 yılları arasındaki ekonomik ve işsizlik oranlarına göre Balkan piyasalarında en iyi ortalama büyüme oranları Arnavutluk (% 2,4) ve Kosova'ya (%3,8) aittir. Ancak en yüksek işsizlik oranlarında da başı Kosova (% 37,7) ve Arnavutluk (% 14,8) çekmektedir. EBSO (2013) raporuna göre Kosova'nın en çok mal ihraç ettiği ülkeler sırasıyla; Almanya, Makedonya, Sırbistan, İtalya, Türkiye, Çin, Arnavutluk, Yunanistan, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dır. Arnavutluk'ta ise sırasıyla; İtalya, Yunanistan, Çin, Almanya ve Türkiye'dir (Kursunluoğlu Yarımoglu ve Gur, 2016: 260-264).

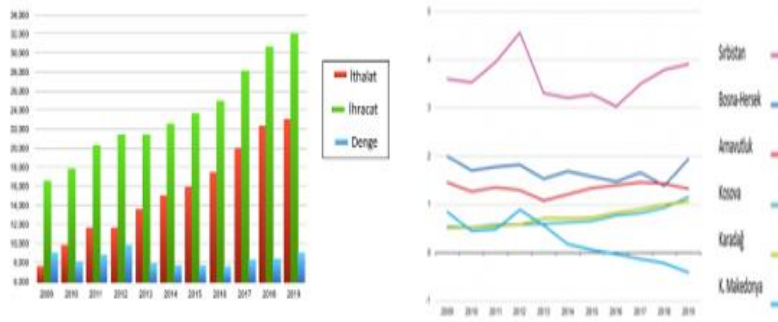
Sırbistan ve Hırvatistan, Batı Balkanlar'dan AB'ye imalat malları ihraç eden iki büyük ihracatçıdır. Hırvatistan (tarım-enerji-gübreler-ilaçları-deri ürünler- cam eşyalar-çeşitli organik kimyasallar- çimento-kaçuk ve plastik, demiryolu ve uçak ekipmanları, termostatlar ve makineler) baskın olan ihracatçı olsa da payı genel olarak azalmaktadır. Sırbistan (bölgenin dondurulmuş meyve ve hayvansal gıda maddeleri, sentetik kaçuk ve plastikler; otomobil lastikleri ve bakır; ofis makineleri, elektrik jeneratörleri ve yol araçlarının ana ihracatçısıdır) ise Hırvatistan'a göre daha dengeli bir görünüm sergilemektedir. Bu iki ülke birlikte Batı Balkanlardan AB'ye ihraç edilen imalat mallarının üçte ikisini

karşılmaktadır. 2007 yılından beri Bosna Hersek'in (bölgeden AB'ye mobilya ve ayakkabı, kömür briketleri, kok, inorganik kimyasalların ihracatçısıdır) ticaret payları yükselirken, Makedonya'nın ihracatının (bölgeden AB'ye katalizör ihracatında önde gelip, çelik ürünler ve giysi ihracatından başı çekmektedir) küresel ekonomik krizden negatif etkilendiği görülmektedir. Kosova, Arnavutluk gibi diğer bölge ülkelerinin herhangi bir mal veya hizmette lider bir konumu bulunmadığı gibi SIT gruplandırılmalarına giren bir üretilmiş malları bulunmamaktadır (Brankovic ve Jovicic, 2014: 363-364).

Avrupa Komisyonu, 6 Şubat 2018 tarihli sürdürülebilir genişleme raporuna göre; son 5 yılda AB şirketleri 10 milyon € (Euro) aşan bir doğrudan yabancı yatırım miktarı ile Batı Balkanlar'ın en büyük yatırımcılarıdır. Batı Balkanlar pazarı on sekiz milyon tüketiciye hitap etmektedir. Ayrıca 2016 yılında elde edilen rakamlara göre kırk üç milyon € ile AB, Batı Balkanların en büyük ticari partneridir. 2016 yılı Şubat ayında Bosna-Hersek, potansiyel aday olarak AB'ne katılım için başvuruda bulunmuştur. Karadağ ise aday ülke olarak otuz farklı cetveli açmış ve 3 tanesini de tamamlamıştır. Arnavutluk aday ülke olarak temel başvuru koşullarını yerine getirmiş ve katılım müzakerelerini başlatmak için öneri hazırlamaktadır. Sırbistan aday ülke olarak iki cetveli açmış ve 2 cetveli kapatmıştır. Kosova potansiyel aday olarak Nisan 2016'da İstikrar ve Ortaklık (SAP) sürecine dahil olmuştur. Kuzey Makedonya ise aday ülke olarak başvuru koşullarını tamamlamış ve katılım müzakerelerini başlatmak için öneri hazırlamaktadır. Başarılı bir ortaklık süreci için sağlanması gereken finansal destek (araçlar) ise; 2007-2017 yıllarını kapsayan bir dönemde yapılacak 8,9 milyon € bir yatırım yapmak ve 2018'de bunu 1,07 milyon € artırmaktır.

Şekil 1'in sol tarafında yer alan grafik, Avrupa Birliği (AB) ile Batı Balkanlar arasındaki uluslararası mal ticaretinin 2009 ve 2019 yılları için bir resmini çizmektedir. Bölge ülkeleri ile AB arasında takas edilen mal türlerini ve her bir AB üyesinin bu alışverişteki paylarını analiz etmektedir.

Şekil 1: AB-27 ile Batı Balkanlar Ticaret Dengesi (Milyon Avro)

Kaynak: Avrupa Komisyonu 2020; Eurostat - Comext DS-018995.

Şekil 1'in sağ tarafında yer alan ve milyon Avro cinsinden AB ile ticaret partneri olan altı bölge ülkesi arasındaki ticaret akımlarını gösteren grafiğe göre 2019'da AB, Batı Balkanlar'daki altı ortağın beşiyle ticaret fazlası vermektedir. Kuzey Makedonya ile birlikte, AB'nin 2009 yılında 0,8 milyar Avro'luk fazlası 2019'da 0,4 milyar Avro açığa dönüşmüştür. Ticaret fazlası Sırbistan'da (3,9 milyar Avro ile) en yüksek rakamlara ulaşmaktadır. Ticaret fazlaların en büyük artış Kosova'da görülmektedir, 2009'da 0,5 milyar Avro iken rakamlar 2019'da 1,2 milyar Avro'ya ulaşmıştır.

2. LİTERATÜR

Botric (2012), Batı Balkan ülkelerinin yeni ve eski AB üyeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaretin desenlerini ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Elde ettiği verileri ise iktisaden şu şekilde yorumlamıştır; bölgenin ticaret performansı genel olarak düşüktür ve ilgili dönemde (2005-2010) AB ile Batı Balkanlar arasında da görece düşük seviyelerde (durgun bir) ticaret gerçekleşmektedir. Genel olarak ticaret dinamikleri pozitif bir eğilim göstermemektedir. Batı Balkan ülkelerinin gelecekteki gelişimi için ticaretin yoğunlaşması ve muhtemelen daha zorlu pazarlarla yönelmek önem arz etmektedir. Marjinal endüstri-içi ticaret metodolojisi ile yatay ve dikey endüstri içi ticaret detaylı bir şekilde ayrıştırılarak analiz edildiğinde yerli ürünlerin performansları ile ticaretteki payları tespit edilmiştir. Ayrıca Batı Balkanlar, yeni AB üyeleri ile daha küçük ölçekte, basit ticari düzenlemeler kapsamında karmaşık olmayan ürün içeriği ile ticareti gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Batı Balkanlar perspektifinden yeni Avrupa eskisinin yerini tutmamaktadır.

Botric (2013), 2004 ve 2007 yıllarında AB üye olan geçiş ekonomileri ile Batı Balkan ülke grubu arasındaki ticaret deseni farklılıklarını ortaya koyabilmek adına endüstri-içi ticaret (eş zamanlı ihracat ve ithalat) dinamiklerine odaklanmıştır. 2005-2010 yıllarını kapsayan veri setinden elde edilen sonuçlara göre iki ülke grubu arasında nispeten düşük derecede bütüncül ticaret deseni (örüntüsü) mevcuttur. Ticaret modelleri genel olarak Kuzey-Güney ticareti dinamiklerini takip etmektedir ve görece faktör donatımları bu ekonomiler için hala önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum Batı Balkanların rekabet eksikliğine dayalı AB ile ticari ilişkilerde yaşadığı uzun süren durgunluk dönemi ve çözülemeyen yapısal sorunlarından kaynaklı yavaş ilerleyen bir geçiş süreci yaşamasından kaynaklıdır.

Sanfey ve diğerleri (2016), Batı Balkanların gerek GSYİH (tek haneli) rakamları gerekse yaşam standartları bakımından Batı, Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmasını sürekli yüksek oranlarda devam eden işsizlik, yoksulluk (yabancı kredi ve özel sermayeden yoksunluk) ile ifade etmişlerdir. Bu döngüyü kırmak ve diğer AB üyeleri ile aralarındaki açığı kapamak adına doğru koşullar altında; bölgenin bir yatırım hedefi olarak önemli avantajlarına (büyük yatırımcılar için düşük vergi oranları ve vergi indirimleri, vasıflı ancak ucuz işgücü, coğrafi konum gibi) değinmişlerdir ayrıca bölge ülkelerinin ticaret entegrasyonu, ulaşım altyapısı, enerji geliştirme ve yenilik gibi alanlarda önemli ölçüde kullanılmamış potansiyele sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bölgenin karşı karşıya olduğu uzun vadeli zorluklardan bazılarını ve

risklere değinmişlerdir; daha fazla yapısal reformun ertelenmesi hatta tersine çevrilmesi, bölgenin 1991 sonrası geçiş sürecinde "sıkışıp" kalması veya daha kötüsü bilerek orada bırakılması, finansal sektörün kırılabilirliği, yaşanan nüfus, düşük doğum oranları ve genç nüfusun göçü, küresel ısınma vb.'dir. Bu risklerin ancak bölgedeki siyasi liderlerin uzun vadeli bir perspektif ve işbirliğine dayalı bölgesel bir yaklaşımı benimsemesi koşuluyla azaltılacağını ifade etmektedirler.

Pere ve Ninka (2017), 1995-2014 yıllarını kapsayan bir dönem için Batı Balkan ülkelerinin uluslararası ticaretini çekim modeli ile analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgular Balkan bölgesinin dünya ekonomisine entegre olma eğiliminin iyileştiği, ticari ve ekonomik açıklık oranlarının arttığı ancak ticari açıkların devam ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca bölge için ilgili dönemde ana ticaret partnerleri Almanya ve İtalya başta olmak üzere AB'dir. İhracat çekim modeli ortak dil ve kültüre sahip komşu ülkelerin üçüncü ülkelerle ve AB ile olan ticaretinin Balkan bölge ülkelerinin ihracatını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ancak uzaklık ve bölgede kişi başına düşen GSYİH rakamlarının ihracat üzerinde olumsuz etki bıraktığı tespit edilmiştir. İthalat çekim modeli ise bölgedeki ortak dil ve sınır yapısının varlığının hem bölge hem de ticaret partnerleri olan ülkelerin ekonomik gelişimine katkıda bulunduğunu ve yine mesafenin ithalatı negatif yönde etkilediğini ifade etmektedir.

OECD tarafından yürütülen ve 2019'da Poznan'da gerçekleşen Batı Balkanlar Zirvesi raporuna göre 2006 ile 2016 yılları arasında Batı Balkanlar'da yapılan ticaretin analizi, ihracat sepetindeki birincil ve hammadde bazlı ürünlerin katma değer açısından orta teknoloji yoğun ürünler olduğu ifade edilmektedir. Bu durum bölgede endüstriyel dönüşüm sürecinin başladığını ve ihracat artışı ile birlikte bölgede yapısal dönüşümün de hali hazırda devam ettiğini göstermektedir. 2006 yılında Batı Balkan ekonomilerinin ihracat ettiği üç ürün kategorisi; demir ve çelik, alüminyum ve tekstil ürünleridir. Birikimli toplam ihracat değeri ise 3,7 milyar ABD dolarıdır. On yıl sonra yani 2016'da aynı kategoriler için yapılan ihracatın değeri hem mutlak hem de göreceli olarak düşmüştür (% 27'den % 11'e) ve 2,9 milyar ABD doları olmuştur. Ayrıca Batı Balkan ekonomilerinin ticaret uzmanlaşmasındaki değişim, bir ülkenin belirli bir üründe ihracat oranını dünya ortalaması ile karşılaştıran açıklanmış karşılaştırmalı avantaj (RCA – Revealed Comparative Advantage) endekslerine göre (RCA'lar üretim uzmanlaşması ve karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayanır) ilgili dönem için analiz edilmiştir. Yerleşik (established) RCA'lara göre; 2006 yılında Batı Balkan ülkelerinin ihracatının % 70'inden fazlası çığ tütün, meyve ve sebzeler, tekstil ürünleri gibi birincil ve temel ürünler ile ayakkabıdan oluşmaktadır ancak 2016 yılına gelindiğinde, bu ürünlerin mutlak ihracat değeri artmış fakat ihracat üzerindeki etkileri % 60'ın altına düşmüştür (OECD, 2019: 31-34).

3. VERİ ve YÖNTEM

Vektör Oto-regresyon Analizi (VAR) içsel değişkenlerin bir arada test edilmesine izin veren ve bunu yaparken VAR modellerinin bir teoriye bağlı kalınması (çünkü teoriye dayandırılmayan parametrelerin iktisaden yorumlanması güçtür) zorunluluğunu gerektiren bir sistemdir (Lucas Kritiği, 1976). Bu nedenle iktisatçılar Yapısal (Structural) VAR modelini geliştirmişlerdir. SVAR hem açıklayan ve açıklayıcı değişkenler ayrımı yapmadan eş-anlı denklemler arasındaki dinamik ilişkileri incelemekte hem de VAR sisteminin aksine sistem üzerine kısa (vektör A – kısıtlanmamış elemanları) ve uzun dönem (vektör B – kısıt getirilmiş elemanları), (Cooley-Leroy, 1985 ve Bernanke Kritiği, 1986) olmak üzere farklı kısıtlar koymaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta SVAR tekniğinin bir parametre tahmincisi olmaktan ziyade Nedensellik Zinciri adı verilen ve Herman Wold tarafından 1954'te geliştirilen bir ekonomi teorisine dayandırılmıştır. Böylece (birbiri ile ilişkisiz n sayıda) dışsal şokların doğrusal bileşimi olan (öngörülemez) hata terimlerinin (e_t) sistem içerisinde ayrıştırılmaktadır. Bu sayede küçük bir örneklem üzerinde çalışılsa dahi istatistikî olarak anlamlı ve güvenilir sonuçlar elde edilmektedir (Pedroni, 2013: 184; Güneş vd. 2013: 17).

Kısa ve uzun dönem vektörlerinden oluşan AB modeli; elemanları sıfır ve birden oluşan Amisano ve Carlo Giannini (1977) tarafından geliştirilen bir yöntemle oluşturulan seçim matrisi üzerinden koşulmaktadır. Uzun dönemde değişkenler üzerine getirilecek kısıt sayısı açıklayıcı bağımsız değişken (k) sayısı üzerinden hesaplanmaktadır. Bazı şokların etkisi uzun dönemde geçicidir (sıfır etki) bu nedenle SVAR katsayılarını ayırt etmek için uzun dönem kısıtlarının kullanılması gerekmektedir (Blanchard ve Quah, 1989). Uzun dönemde yapısal şokların içsel değişkenler üzerine olan etkilerini etki-tepki fonksiyonları göstermektedir. Uzun dönem çarpanı adı verilen ve Gartner ile Wehinger (1998)'e göre hareketli ortalama katsayılarının kümülatifidir, değişkenlerden birinde meydana gelecek olan bir standart hatalık şokun diğerleri üzerine etkisinin kaç dönem sürdüğünü göstermektedir. Etki-tepki fonksiyon grafiklerinde kesikli çizgiler güven aralığı (-1+2, standart sapma), sürekli çizgiler bağımlı değişkenin hata teriminde meydana gelen şoklara olan tepkisini ifade etmektedir. Varyans ayrıştırması değişkenleri en dışsal olandan en içsel olana doğru sıralamaktadır. Burada amaç bir makroekonomik göstergeyi en iyi şekilde açıklayacak olan değişkenleri belirleyebilmektir. Bu sayede ilgili makroekonomik değişkenin bir politika aracı olarak kullanıp kullanılmayacağı iktisaden yorumlanabilmektedir (Sağlam ve Sönmez, 2018; Sağlam vd. 2018; Sağlam ve Gülçin, 2018).

$$TD = f(X, M) \quad (1)$$

$$TD_t = a_{11} + a_{12}PG_t - a_{13}MG_t + a_{14}OG_t + e_t \quad (2)$$

Yapısal VAR sisteminin matrix formu 3 numaralı notasyon ile ifade edilmektedir;

$$\begin{bmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & a_{14} \\ a_{22} & 1 & a_{23} & a_{24} \\ a_{32} & a_{33} & 1 & a_{34} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} TD_t \\ PG_t \\ MG_t \\ OG_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{11} \\ a_{21} \\ a_{31} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{14} & a_{15} & a_{16} & a_{17} \\ a_{24} & a_{25} & a_{26} & a_{27} \\ a_{34} & a_{35} & a_{36} & a_{37} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} TD_{t-1} \\ PG_{t-1} \\ MG_{t-1} \\ OG_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ u_{3t} \\ u_{4t} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Yapısal (indirgenmiş) VAR modelinin yapısal form hataların varyans-kovaryans matrisine (Σ_ϵ) dersek 4 numaralı notasyon gibi ifade edilmektedir;

$$\mathbf{A} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ a_{22} & 1 & 0 \\ a_{2n} & a_{3n} & 1 \end{pmatrix} \Sigma_{\varepsilon} = \begin{pmatrix} \sigma_1^2 & 0 & 0 \\ 0 & \sigma_n^2 & 0 \\ 0 & 0 & \sigma_3^2 \end{pmatrix} \quad (4)$$

Yapısal Var sisteminde şoklar ayrıştırılmaktadır bu nedenle birbiri ile ilişkisiz kabul edilen çoklar için kovaryans matrisinde n sayıda bilinmeyen mevcuttur ve köşegenidir. Buradan birim matris elde edilmektedir yani yapısal denklemler, sistemin hata terimleri içine formüle edilmektedir. Bu durumda indirgenmiş form hata terimleri her bir değişkendeki öngörülemez kısmı temsil etmektedir. Yapısal form hata terimleri ve indirgenmiş form hata terimleri arasındaki ilişki $\varepsilon_t = Au_t$ 'dir (Güneş vd. 2013: 7- 8). 5 numaralı notasyon ilgili açıklamalara uygun şekilde yazılmıştır. Uzun dönemde koyulacak kısıt sayısı açıklayıcı değişken sayısı k ile belirlenmektedir. O halde bu analiz için $k(k-1)/2$ formülünden yola çıkarak 3'tür.

$$\begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \vdots \\ \varepsilon_{4t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \cdot & a_{1n} \\ a_{22} & 1 & \cdot & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & 1 & \cdot \\ a_{n2} & a & \cdot & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ \vdots \\ u_{4t} \end{bmatrix}$$

4. BULGULAR

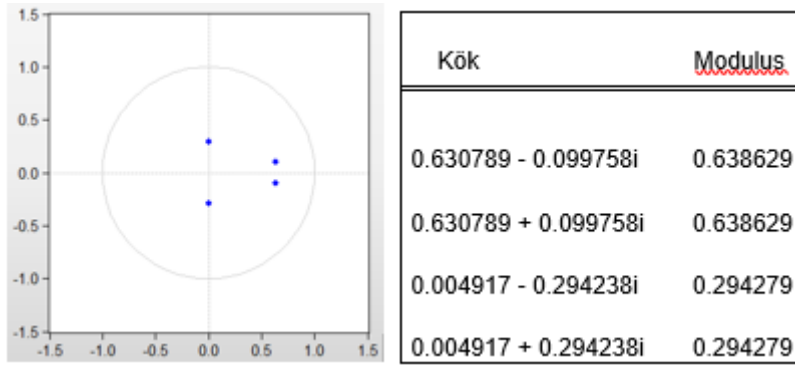
Değişkenlerin durağanlığı test (ADF, PP, KPSS ile) edilmiş ve düzeyde birim kök içerdikleri ancak birinci farklarının $I(1)$ olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle VAR analizi değişkenlerin birinci farkları alınarak yapılmıştır. Birim kök testlerine ait sonuçlar gerek duyulmadığı için burada rapor edilmemiştir. Tablo 1 gecikme uzunluğu (lag-length criteria) seçiminin nasıl yapıldığını göstermektedir.

Tablo 1: Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme S.	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-	3.81e+18	54.12653	54.49170	54.09272
1	23.67761	2.44e+18	53.45254	54.54807	53.35113
2	23.18303	2.46e+17*	49.94250	51.76837	49.77348
3	0.000000	-	-159.1060*	-156.5497*	-159.3426*

Veriler yıllık olduğu için optimal gecikme uzunluğu maksimum üç olabilmektedir. Loglikelihood-LR, Final Prediction Error-FPE, Hannan-Quin-HQ, Schwarz-SC ve Akaike-AIC seçme kriterleri göre en düşük (*) değerlerini 3. Gecikme için almaktadır.

Şekil 2: AR Karakteristik Polinomunun ve Modülünün Ters Kökleri

Şekil 2'ye göre VAR (1,1) modeli tahmin edilmiş; ters kökler birim çemberi içerisinde yer aldığı ve modül (modulus) değerleri 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için hata terimleri arasında herhangi otokorelasyon ya da değişen varyans problemine rastlanmamıştır. Tablo 2'de yer alan kısaltmalar sırasıyla standart hata, z istatistiği ve olasılık değerleridir. (*) % 5'te istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. C(1) ve C(2), kısa dönem A matrisine ait kısıtlarken C(3), C(4) ise B matrisine ait kısıtları temsil etmektedir.

Tablo 2: Kısa Dönem (Short-run) Yapısal VAR Tahminleri

Kısıtlar	Katsayılar	Std. Hata	z-istat.	Olasılık D.
C(1)	532.6179	94.15443	5.656854	0.0000*
C(2)	38.24127	6.760165	5.656854	0.0000*

C(3)	213.5959	37.75878	5.656854	0.0000*
C(4)	1003.862	177.4594	5.656854	0.0000*

Loglikelihood: -445.9707 Chi-square (1): 42.693 Olasılık: 0.0000

(*), % 5'te anlamlılığı göstermektedir. Tablo 2'de yer alan bulgulara bakıldığında aşağıda yer alan ve dış ticaret teorisinden yola çıkılarak, kısa dönem matrislerine konulan kısıtların tamamının olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca SVAR sistemine ait sıfır hipotezi "AB ve Batı Balkanlar arasında dış ticaret yoktur" reddedilmektedir. Çünkü SVAR sistemine ait olasılık değeri 0.05'ten küçüktür ve istatistiki olarak (0.0000) anlamlıdır.

1. Birincil mallar ticaretinin AB ve Batı Balkanlar arasındaki ticaret dengesini eş-dönemli (anlık) olarak etkilemez.
2. İmalat malları ticaretinin AB ve Batı Balkanlar arasındaki ticaret dengesi üzerine anlık etkisi yoktur.
3. Diğer mallar ticaretinin AB ve Batı Balkanlar arasındaki dış ticaret dengesi üzerine eş-dönemli etkisi yoktur.
4. Dış ticarete konu malların AB ve Batı Balkanlar arasındaki dış ticaret dengesi üzerine eş-anlı etkisi yoktur.

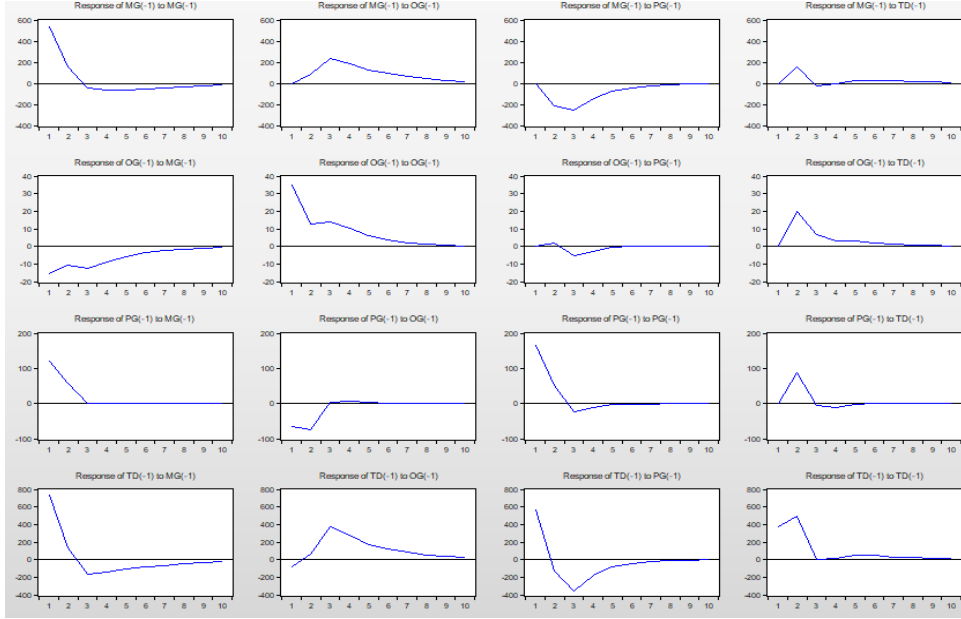
Yapısal VAR analizi ile katsayı tahmini yapılmamaktadır bu nedenle regresyon bulguları iktisaden yorumlanmamaktadır. Tüm kısıtlara ait katsayılar pozitif ve anlamlıdır. Dolayısıyla kısa dönemde değişkenler arasında aynı yönde bir ilişki olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Tablo 4: Uzun Dönem Yapısal VAR Tahminleri (Varyans Ayrıştırması)

<i>B. D. TD_t</i>					
Dönem	Std. Ht.	MG_t	OG_t	PG_t	TD_t
1	1003.862	2.349920	11.22383	85.65657	0.769677
2	1137.490	7.146509	8.766733	73.70459	10.38217
3	1258.650	18.33071	9.528471	63.66002	8.480794
4	1308.098	21.38238	10.81492	59.89178	7.910918
5	1326.981	22.21306	11.79637	58.30167	7.688897
6	1336.662	22.49754	12.42009	57.49922	7.583157
7	1341.449	22.58693	12.77377	57.10803	7.531273
8	1343.621	22.60628	12.95636	56.92919	7.508171
9	1344.565	22.60665	13.04423	56.85071	7.498409
10	1344.961	22.60394	13.08414	56.81752	7.494402

Tablo 4, sisteme gelen bir yapısal bir şokun ticaret dengesi değişkeninin kendisi ve diğer değişkenler üzerinde nasıl ve kaç dönem kalıcı etki bıraktığını açıklamaktadır. Std. Hata, standart hata olup her bir değişkeni temsilen 4 farklı sisteme gelmektedir. Bu çalışmada ticaret dengesi analiz edildiği için sadece ticaret dengesine ait olan uzun dönem yapısal varyans ayrıştırma bulguları yorumlanmıştır. Yukarıdaki değerler incelendiğinde ticaret dengesinde meydana gelen bir değişimin tüm ticarete konu olan mal grupları üzerine pozitif bir etkisi olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü tabloda negatif bir sayısal değer yer almamaktadır. Ticaret dengesinde meydana gelecek bir birim standart hatalık şok en çok birincil mallar üzerine etki ederken uzun dönemde en az etki kendisi (4. dönemden sonra neredeyse sabit bir etki) üzerine olmaktadır. O halde en dışsal değişkenden en içsel değişkene doğru SVAR sistemi elemanlarını sıralayacak olursak; birincil mallar, imalat malları diğer mallar ve ticaret dengesidir. (2002-2019 yıllarını kapsayan dönemde) ticaret dengesinde (X-M) meydana gelecek bir standart hatalık şok diğer değişkenler üzerine eş-anlı etkisini; birincil mallar için birinci dönemden itibaren, imalat malları için üçüncü dönemden ve diğer mallar için dördüncü dönemde itibaren bırakmaktadır ve bu etki on dönemlik süreçte kalıcıdır.

Şekil 2: Uzun Döneme Ait Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 2, içsel ya da dışsal şokların tüm değişkenler üzerindeki kalıcı veya geçici (pozitif – negatif) etkilerini gösteren uzun dönem etki-tepki fonksiyonlarını göstermektedir. Şekil 2’den de açıkça görüldüğü gibi birincil mallardan kaynaklı bir şok tüm değişkenler üzerinde negatif ancak geçici bir etki bırakırken ticaret dengesindeki bir değişim üçüncü dönemden sonra pozitif etkisini kaybetmekte salınım başlangıç noktasına geri dönmektedir. Diğer mallar da meydana gelen bir değişim ticaret dengesini önce olumlu daha sonra olumsuz yönde etkilemektedir. İmalat malları üzerine gelecek bir şok ise hem ticaret dengesini ani ve negatif bir şekilde etkilerken diğer mallar (sıfırın altında negatif bölgede kalmakta) ve birincil mallar üzerinde olumsuz ve kalıcı bir etkisi bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Ticaret dengesi, uluslararası dış ticaret yazınında Klasik iktisatçılardan beri belirli bir dönem içerisinde gerçekleştirilen mal ve hizmet ihracı ile ithalatı arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret dengesi sağlandığında aradaki farkın sıfır olması beklenmektedir. Bu fark negatif bir değere sahipse dış ticaret açığı eğer pozitif ise dış ticaret fazlasının varlığından söz edilmektedir. Dış ticaret dengesinde meydana gelen bir değişim iç ve dış ekonomik iktisadi faaliyetlerle ilgilidir. Yapısal VAR analizinden elde edilen ampirik bulgular iktisat teorisini ve yapılmış ampirik çalışma sonuçlarını doğrular niteliktedir. Bölgenin ticaret performansı genel olarak inişli çıkışlıdır ve ilgili dönemde (2002-2019) AB ile Batı Balkanlar arasında kısa dönemde ticaret dinamikleri pozitif bir eğilim sergilemektedir. Ancak uzun dönemde ticaret dengesi üzerine gelen içsel ve dışsal şokların emek-yoğun birincil mallar ile orta-teknoloji yoğun imalat malların Batı Balkanlar ve AB arasındaki değiş-tokuşundan kaynaklandığını göstermektedir. SITC sınıflamasına girmeyen diğer mallar uzun dönemde ticaret dengesini kabul edilebilir bir düzeyde aynı ve ters yönde etkilemektedir. Sonuç olarak AB ile Batı Balkanlar arasında gerçekleşen dış ticaret ele alınan dönemde fazla ve açık vermektedir. Dolayısıyla AB, Batı Balkanların ana ticaret ortaklarından biridir ve bölge ülkeleri ile AB arasında geleceğe dönük atılan adımlar (genişleme politikası, ortak istikrar paketi, bölgesel yaklaşım politikası) hem ticari ilişkilere hem de ekonomik ilişkilere yön vermeye devam etmektedir. İleride yapılacak çalışmaların Batı Balkanlar arasındaki endüstri-içi ticarete de yine SITC ürün grubu sınıflandırmasını dikkate alarak ağırlık vermesi bu çalışmayı bir sonraki seviyeye taşıyacak ve her bir bölge ülkesi özelinde alan yazınına katkıda bulunacaktır.

REFERENCES

- Amisano, G. ve Giannini, C. (1997). Topics in Structural VAR Econometrics, 2nd Edition, Springer, Germany.
- Balkan Barometer (2015). Regional Cooperation Council, http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer2015_PublicOpinion_FIN_forWeb.pdf, 25.01.2021.
- Bernanke, B. S. (1986). Alternative explanations of the money-income correlation, Carn. Roch. Conf. Serie, 25, 49-99.
- Cooley, T. S. ve Leroy, S. (1985). A theoretical macroeconometrics: A critique. Journal of Monetary Economics, 16(3), 283-308.
- Blanchard, O. J. ve Quah, D. (1989). The dynamic effects of aggregate demand and supply disturbances. The American Economic Review, 79, 655-73.

Brankovic, A. ve Jovicic, E. (2014). The integration of Western Balkan industries into the EU internal market: Recent trends in the manufactured goods, The Europe of tomorrow: Creative, digital, integrated / 9th Annual International Academic Conference on European integration. University American College, Skopje, <https://core.ac.uk/download/pdf/79431406.pdf>, 24.01.2021.

Botric, V. (2012). Intra-industry trade between the european union and western balkans: A close-up, Working Papers, EIZ-WP-1202, <https://ideas.repec.org/p/iez/wpaper/1202.html>, 28.01.2021.

Botric, V. (2013). Determinants of intra-industry trade between Western Balkans and EU-15: Evidence form bileteral data. International Journal of Economic Sciences and Applied Research, 6(2), 7-23, <http://hdl.handle.net/10419/114587>, 25.01.2021.

European Commission (2014). Countries and regions: Western Balkans, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/westernbalkans/#footnote-1>, 25.01.2016.

European Comission (2018). A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, 27.01.2021.

European Commission (2020). Western Balkans-EU - international trade in goods statistics, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_western-balkans-6_en.pdf , 27.01.2021.

Gartner, C. ve Wehinger, G. (1998). Core inflation in selected European Union countries. Monetary Policy Modelling Oturumu, BIS Conference Papers, 6, ss. 1-44.

Güneş, S., Gürel, S. P. ve Cambazoğlu, B. (2013). Dış ticaret hadleri, dünya petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi, yapısal var analizi: Türkiye örneği, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9(20), 1-17.

Kursunluoğlu Yarımoglu, E. ve Gur, E. (2016). Entry mode to Western Balkans: An implementation in Albania and Kosovo markets, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(33), 258-275.

Lucas, R.E. (1976). Econometric policy evaluation: A critique, in "The Phillips Curve and Labor Markets", Brunner K and Meltzer A (ed.s) Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy 1, 19-46.

OECD (2019). Global South East Europe, Unleashing the Transformation Potential for Growth in the Western Balkans, 2019 Poznan Western Balkans Summit, http://www.oecd.org/south-east-urope/programme/Unleashing_the_Transformation_potential_for_Growth_in_WB.pdf, 31.01.2021.

Pedroni, P. (2013). Structural panel VARs. Econometrics, 2, 180-206.

Pere, E. ve Ninka, E. (2017). International trade in Western Balkan countries analysis based on Gravity models, The wiiw Balkan Observatory, Working Papers, 126, Kasım, <https://wiiw.ac.at/international-trade-in-western-balkan-countries-analysis-based-on-the-gravity-model-dlp-4632.pdf>, 27.01.2021.

Sağlam, Y., Çimen, A. ve Can Ergün, Z. (2018). Empirical analysis on foreign trade relations between Central Asia and EU. Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 2(3), 211-224.

Sağlam, Y. ve Erataş Sönmez, F. (2018). Komşunu dilenci yap politikası: BRICT örneği, Türkiye Ekonomi Kurumu, Uluslararası Ekonomi Konferansı (UEK-TEK), 1-3 Kasım, Antalya, Tam metin bildiri, 1172-1183.

Sağlam, Y. ve Güreşçi, G. (2018). Petrol şoklarının makroekonomik göstergeler üzerine etkileri: OPEC için yapısal VAR analizi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 640, 27-47.

Sanfey, P., Milatovic, J. ve Kresic, A. (2016), How the Western Balkans can catch up, European Bank for Reconstruction and Development, Working Papers, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1X4Tqq00_WoJ:https://www.ebrd.com/documents/oce/pdf-working-paper-186.pdf+&cd=4&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, 28.01.2021.